

AHLAK EĞİTİMİ PERSPEKTİFİNDEN KUTADGU BİLİĞ

[Araştırma Makalesi / Research Article]

Mustafa ÇOBAN*

Geliş Tarihi: 08.12.2024

Kabul Tarihi: 05.05.2025

Öz

İnsan, hayatı boyunca farklı referanslarla yaşamını anlamlandırmaya çalışmış, çoğu kez ilkesel bir duruşla hayatını devam ettirmiştir. Bu referanslardan esinlenen yaşam çizgisi bazen çok anlamlı olmayıp sadece dünya ve dünyaya yönelik, bazen de daha üst düzey, değerler ve ahlaki sınırlandırmalarla ruha ve manevi alanı önceleyen şekilde olmuştur. Kadim medeniyetimizin temelini oluşturan din, ahlak ve değer ekseninde yazılan eserler birey olarak doğru ve değerli referanslarla hayatı anlamlandırma çabamıza ciddi katkılar sağlamıştır. Hz. Mevlânâ'nın Mesnevisi, Hacı Bektaş Veli'nin Makalâtı, Yunus Emre'nin Risaletu'n-Nushiyye'si, Kâşgarlı Mahmud'un Dîwânü Lugâti't-Türk'ü, M. Akif'in Safahatı vb. eserler hem kültürümüzün hem de edebiyatımızın temel yapı taşlarıdır. Bunlara ek olarak Yûsuf Has Hâcib tarafından yazılan Kutadgu Bilig de beyitler hâlinde hayatın tamamına yönelik birey, toplum ve yönetim alanında nasihatlerden oluşan önemli bir eserdir. Farklı bilimsel alanlarda Kutadgu Bilig merkezli ansiklopedi maddesi, kitap ve makale vb. bilimsel yayınlar ortaya konulmuş olsa da din eğitimi alanında yeterli eserin kaleme alınmadığı değerlendirilmektedir. Son yıllarda ahlak ve değer öncelikli çalışmaları özellikle Diyanet İşleri Başkanlığı ve Millî Eğitim Bakanlığı bağlı eğitim kurumlarında öne çıkarmıştır. Bu bağlamda günümüzde Kutadgu Bilig'de din, ahlak ve değere ilişkin tavsiyelerin hayatımızda görünür kılınması amacıyla gündeme taşınmasının önemli olduğu düşüncesiyle yapılan çalışmada literatür taranması ve verilerin değerlendirilmesi yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın sonunda elde edilen verilerin bir davranış eğitimi olan Ahlak eğitimi alanına katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yûsuf Has Hâcib, Kutadgu Bilig, Ahlak, Değer, Nasihat.

KUTADGU BİLİĞ FROM THE PERSPECTIVE OF MORAL EDUCATION

Abstract

Throughout their lives, human beings have sought to make sense of existence through various references, often maintaining a principled stance. The life trajectory inspired by these references has at times been purely worldly, focused solely on material concerns, and at other times has privileged the soul and the spiritual realm, guided by higher values and moral constraints. The studies composed within the framework of religion, morality, and values, which constitute the foundation of our ancient civilization, have made significant contributions to our individual efforts to understand life through accurate and valuable guidance. Rumi's Mesnevi, Hacı Bektaş Veli's Makalât, Yunus Emre's Risaletu'n-Nushiyye, Kâshgarlı Mahmud's Dîwânü Lughâtî-t-Türk, Mehmet Akif's Safahat, and similar works stand as fundamental cornerstones of both our culture and our literature. In addition, Yusuf Has Hâcib's Kutadgu Bilig is an important work, composed in couplets, that offers advice on all aspects of life, addressing the individual, society, and governance. Although encyclopedia entries, books, and articles centered on Kutadgu Bilig have emerged in various academic fields, it is assessed that there remains an insufficiency of studies specifically within the field of religious education. In recent years, moral- and value-oriented initiatives have come to the fore, especially in the educational institutions affiliated with the Presidency of Religious Affairs and the Ministry of

*Doç.Dr., Aksaray Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, e-posta: mcoban6@hotmail.com
Orcid: 0000-0003-4627-1837

National Education. In this context, the present study was conducted with the conviction that bringing the recommendations concerning religion, morality, and values found in Kutadgu Bilig into contemporary discourse is essential. To this end, a literature-review and data-evaluation methodology was employed. It is anticipated that the data obtained at the conclusion of this study will contribute meaningfully to the field of moral education, which is a branch of behavioral education.

Keywords: Yûsuf Has Hâcib, Kutadgu Bilig, Morality, Value, Advice.

Giriş

İnsanın yeryüzünde yaşamaya başladığı günden zamanımıza değin hem bireysel hem de sosyal hayatı şekillendiren, ikili ilişkilerin devamı için kurallar koyan bazen resmî kanunlar bazen de yazılı olmayan ahlaki normlar olmuştur. Kanunların ihlalinde devletin koruyucu refleksi hayata müdahale etmekte iken aynı bağlamda değer ve normların dikkate alınmaması, birey ve toplumu kınanma, dışlanma ve yalnız bırakılma vb. sonuçlarla karşı karşıya bırakmaktadır. Hem kanunların yönetim erkinin elinde bir güç olarak toplumu yönlendirmesi hem de normların davranış ve değer kalıpları ile manevi dünyaya dair mesaj ve istekleri dar alanda toplumu genelde de milleti bir arada tutmuş ve sosyal sermaye olarak devletlerin de ayakta kalmasına destek olmuştur.

Modern dönemde insanın bireyselleşerek kendisini yalnızlığa mahkûm ettiği günümüzde, Kutadgu Bilig özelinde zikredilen değerlere ferdî planda ayakta kalmak, toplum nezdinde ise birlik ve beraberliğimizi korumak için ihtiyaç duyulmaktadır. Yönetim bağlamında ise kendisini değerler etrafında kümeleme becerisi gösteren birey ve toplumdan oluşan birbirine saygılı, özgüven sahibi, severek kardeş olabilen, paylaşabilen, adil vb. özelliklere sahip olan sosyalizasyon problemi olmayan güçlü bir kurumsal yapı gelecekte hem bireyin, hem toplumun hem de devletin garantisi olacaktır. Çalışmada Kutadgu Bilig'e ahlak eğitimi perspektifinden yaklaşılmasının nedeni eserin muhtevasında ahlaki ilke ve davranışlara çok fazla yer verilmiş olması sebebiyle bu ilkelerin tanıtılması ve ihtiyaç duyulan alanda okul müfredatlarında yer verilerek ahlak eğitimine katkı sağlaması açısından önem arz ettiği içindir. Kutadgu Bilig içerik olarak bazen teklif, bazen tavsiye, bazen de emir ifade eden cümlelerle toplumsal kesimlerin tamamına bugün değerler eğitimi olarak gündeme taşınan ahlak eğitimini oluşturan ve çoğu Milli Eğitim Bakanlığı Kök Değerler Eğitimi Yönergesinde bulunan (adalet, dostluk, dürüstlük, sabır, saygı, sevgi, öz denetim, sorumluluk, vatanseverlik) ilkeleri ihtiva etmektedir (Milli Eğitim Bakanlığı Orta Öğretim Genel Müdürlüğü, 2022: 7).

1069-1070 tarihlerinde Doğu Karahanlılar'ın başşehri Kaşgar'da yazılan Kutadgu Bilig, Türk dili, Türk edebiyatı ve Türk kültürünün önemli eserlerindendir (Kemal, 2012: 339). Uygur bedii edebiyatının şiiriyet türünde yazılan büyük bir nazmî eseri Kutadgu Bilig, mesnevî (ikilik) tarzında telif edilmiştir. Eserde mesnevî tarzından başka, yine belirli bir ölçüde rubâîler vardır (Ziyaî, 2017: 132). Yûsuf Has Hâcib esere Kutadgu Bilig adını verme sebebini aşağıda mısralarla açıklar: Kitap adı verdim Kutadgu Bilig'i kutlu olsun, okuyanın tutsun elini (350)Kutadgu Bilig sadece Uygur Türkleri ya da genel olarak Türklerin ilgi duyduğu bir eser değildir. Kutadgu Bilig'i Çinliler Edebü'l-Mulûk, Maçin melikinin bilgeleri Ayinü'l-Memleke, Meşrikililer Zinetü'l-Ümera, İranlılar Şahname-i Türki, bazıları da Pendname-i Mulûk, Turanlılar Kutadgu Bilig şeklinde adlandırmışlar (Yusuf Has Hâcib, 2019; 15). Çok farklı baskıları bulunan ve çalışmanın asıl kaynağı olarak değerlendirilen Kutadgu Bilig'in T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı tarafından yayımlanan nüshası tercih edilmiştir. Kişiler özelinde karşılıklı konuşma ve genellikle ikili diyalog şeklinde nasihatlerden oluşan eserde ahlak, ahlak ilkeleri ve ahlak eğitimine dair oldukça fazla beyit bulunmaktadır. Beyitlerdeki nasihatler insan hayatını kuşatan hem bireysel hem toplumsal hem de devlet yönetimi ile ilgili tavsiyeler olduğundan eser ahlak eğitimi bakış açısıyla bu bağlamda incelenecektir.

1. Konu ve Problem

Literatür incelendiğinde ahlak ilkelerine bağlı davranış fert ve toplum açısından hayati önemi haizdir. Bu bağlamda birey ve sosyal hayata yönelik uygulamaların referans olarak ahlak ilkelerinden uzak olmaması gerektiğini ifade etmek gerekir.

İnsanın bir yanıyla değerleri ayakta tutan, diğer yanıyla da değer üreten bir varlık olduğu düşünüldüğünde aslında toplumsal hayatta vazgeçilmez davranışları üreten, yaşatan ve tüketeninin insan olduğu ifade edilebilir. Bu nedenle insan, eğitilebilir, ahlaki değerlerin de hem öğretilebilir hem de öğrenilebilir konular olduğu düşünüldüğünde insan davranışlarının temelini oluşturma noktasında değerler eğitimi gündeme taşımak gerekecektir.

Bu bağlamda toplumsal birliğin ve dirliğin vazgeçilmez yapı taşı olan değerlerin hızla tüketildiği, yerine haz ve hız ekseninde bilgi, tutum ve davranışlara yönelindiği günümüzde toplumların bir araya gelmesinin ve birlikteliğin devamı açısından ahlaki değerleri ihtiva eden eserlerin okunması ve içeriklerinin değerler eğitimi kapsamında ders programlarına yer alması kaçınılmazdır.

Eğitimde elde edilen istendik davranışların kültürleme yoluyla geleceğe aktarılmasının nesiller arası bağın kurulmasındaki yeri önemlidir. Ancak son dönemde kültürel aktarımın göz ardı edildiği, eğitimin nesiller arası iletişimi sağlamakta yetersiz kaldığı görülmektedir (Şanın, 2011: 244). Toplumsal katmanlarda meydana gelen sosyal çalkantılar aslında üzerinde mutabakat sağlanan istendik davranışların tespitinde Kutadgu Bilig vb. kadim kültürümüzün yapı taşı eserlerden yararlanılmasının elzem olduğunu ortaya koymaktadır.

Çalışma ile problem olduğu değerlendirilen konularda yapılacak çalışmaların alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

3. Yöntem

Araştırmanın belli usul ve esaslar çerçevesinde yürütülmesi yazım sürecinin yol haritasını belirlemede faydalı olacaktır. Bu bağlamda hem literatürün bilinmesi hem de önceki çalışmalara erişimle elde edilen bilgilerin aktarılması "Ahlak Eğitimi Perspektifinde Kutadgu Bilig" başlıklı araştırmanın alana katkı sağlaması noktasında faydalı olacaktır.

"Ahlak Eğitimi Perspektifinde Kutadgu Bilig" başlıklı bu çalışma, doküman incelemesi ve verilerin analizi yöntemiyle oluşturulmuştur. Doküman inceleme yöntemi, araştırmanın veri setini oluşturan birincil veya ikincil kaynak olarak nitelendirilen çeşitli dokümanların elde edilmesi, gözden geçirilmesi, sorgulanması ve analizi olarak tanımlanabilir (Özkan, 2019: 63).

Yayımlanan ve yayınlananlarla birlikte Kutadgu Bilig ile ilgili ulaşılabilen eserler araştırmanın dokümanı olarak kabul edilmiştir.

4. Ahlak - Ahlakın Kaynağı

İnsan iradesiyle yaptığı davranışları tercih etme özgürlüğüne sahiptir. Ancak bu davranışların bir kısmı birey, toplum ve yönetim erkine sahip kimseler tarafından olumlu karşılanırken bir kısmı da doğru bulunmamış, birey, toplum ve yöneticiler belli yaptırımlar ve normlarla karşılaşmak zorunda kalmıştır. İnsanın davranışları sebebiyle farklı tavır ve muamelelerle karşılaşması davranışın referansı, hayata etkisi ve sonucu ile doğrudan ilgilidir. Bu referanslar din, inanç, örf, âdet, kültür vb. insan hayatını şekillendiren unsurlar olabilir.

Ahlak, insanın iyi veya kötü olarak vasıflandırılmasına yol açan manevi nitelikleri, huyları ve bunların etkisiyle ortaya koyduğu iradeli davranışlar bütünü (Çağrı, 1989: 10); nefiste yerleşip kendisinden iş ve ameller, fikir yormaya muhtaç olmaksızın, kolaylıkla meydana gelen, yerleşmiş bir şekil olarak da tanımlanır (Rıfat, t.y.: 129).

Bir kavramın işaret ettiği düşüncenin tutum ve davranışın kaynağı o kavramla ilgili bilgi, düşünce, tutum ve davranışın hem içselleştirilmesi hem de sürekliliği bağlamında önemlidir. Ahlaka ve ahlaki davranışa kaynaklık edecek kelime/kavram, yapılan fiilin karşılığının ödül/ceza olarak verilmesi noktasında gücü oranında davranışın devamını sağlayacaktır. Ahlaki davranışın referansının akıl, örf ve âdet kültür vb. olabileceği öne sürülebilir ancak bunlar davranışın ödül/ceza bağlamında karşılığını verebilecek ahlaktan daha üst konumda değildir. Bu nedenle akıl, örf ve âdet kültür vb. olumlu ahlaki davranışların sürekliliğini sağlayamaz. Din insan davranışlarının referansı olarak değerlendirildiğinde hem teşvik,

tavsiye eden hem de olumsuz davranışların yapılmamasını tembih eden bir konumdadır. Dolayısıyla dinin davranış için ortaya koyduğu ödül/ceza da davranışın motivasyonunu sağlama ya da men etme noktasında önemlidir. İnancımıza göre de “İslam ahlakının asıl kaynağı Kur’an ve onun ışığında oluşan sünnettir. Nitekim Hz. Âişe bir soru münasebetiyle Hz. Peygamber’in ahlakının Kur’an ahlakı olduğunu belirtmiştir (Müslim, Şalâtü’l-müsâfirîn, 139). Bu sebeple İslam ahlak düşüncesi Kur’an ve Sünnetle başlar. Bu iki kaynak dinî ve dünyevi hayatın genel çerçevesini çizmiş, amelî kurallarını belirlemiştir (Çağrı, 1989: 10). Daha ileri noktada Hz. Peygamberin “Ben, ancak güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim.” (Muvatta, Husnû’l Halk, 8; Müsned, 2/381) ifadesinden hareketle tevhide ulaşmanın yolunun güzel ahlaktan yani müsbet ahlaki davranışlardan geçtiği vurgulanmıştır. Güzel davranışların insandaki etkisi konusunda “Bir insan iyilik yaptığında sevinç, kötülük yaptığında üzüntü duyabiliyorsa artık o gerçekten mü’minidir” (Müsned, 5/251) buyurulmuş ve davranışların insandaki eserinden ve sonucunda bahsedilmiştir. Burada dinin ahlaki davranışı tanımladığını ve soncundan da haberdar ettiğini görebiliyoruz.

5. Ahlak Eğitimi

Eğitim, bireyin doğuştan getirdiği özellikler dikkate alınarak, kendi iradesi ile katıldığı bir süreç sonunda edinilen olumlu davranış değişikliği ve bu davranışın gelecek nesillere kültürleme yoluyla aktarılması olarak tanımlanır. Bu bağlamda ahlak eğitimi, bireyin yaptığıda iyi veya kötü olarak nitelendirilmesine yol açacak manevi özellikleri, huyları ve bunların etkisiyle iradeli olarak ortaya koyduğu duygu, düşünce ve tavırla ilgili istendik davranış değişikliği şeklinde tanımlanabilir.

Yaşamları boyunca insanlar zaman, mekân ve şartlara bağlı olarak nasıl davranmaları gerektiği hakkında bilgi sahibi olurlarsa, başkalarının davranışları ile ilgili de bir öngöründe hatta güçlü tahminlerde bulunabilir, emniyet ve barış içinde hayatlarını devam ettirebilirler. Kuralların olmadığı bir dünyada insanlar iyi ve kötü hakkında ortak bir çizgide birleşemez, barış huzur ve düzen sağlanamaz ve bir kargaşa, kaos ortamına sürüklenirler (Doğan ve Ege, 2012: 454).

Eğitim ahlakla iç içedir. Eğitim ahlaka göre daha geniş bir alanı kapsar. Ahlakla eğitimin ortak noktası, insanın düşünce, duygu ve davranışlarıdır. İyi ve kötü konusunda ahlakla eğitim bir araya gelir. Ahlak, iyiyi ve yapılması gerekeni gösterir. Hangi davranışın iyi ya da kötü olduğu eğitimle öğrenilir. Ahlak, doğru eylemler için temel olarak doru değerleri sağlamakla ilgilenir. Eğitim bir bina ise değerler onun tuğlalarıdır (Aydın, 2015: 23). Değerler, sosyal hayatın içerisinde anlam kazanan ve insan davranışlarını iyi-kötü, güzel-çirkin, olumlu-olumsuz şekilde nitelendirmeye yarayan olay ve olgulardır. Bu açıdan değerler sosyal yaşamın düzenlenmesi ve toplumsal hayatın devamlılığının sağlanmasında önemli bir yere sahiptir. Geçmişten günümüze toplumu bir arada tutan dinî, ahlaki, kültürel ve toplumsal değerlerin varlığı söz konusu olup bu değerlerin doğru şekilde içselleştirilmesi ve sosyal hayatta uygulanabilir olması referanslarının gücüyle ilgilidir (Çoban, 2016: 19).

Ahlak eğitimine farklı açıdan bakan ve değerlendiren bilim insanları da vardır; eğitimci Piaget’in düşüncesinde de ahlak eğitimi matematik ya da mantık eğitiminden farklı değildir. Bu nedenle otorite ve tek yanlı saygı üzerine kurulan eğitim ahlak açısından olduğu gibi zihinsel açıdan da aynı sakıncaları içerecektir (Piaget, 1988: 3-4). Ahlak eğitimi verecek öğretmenin tek yanlı otoritesinden şikâyet ederek farklı bir düşünce ortaya koymaktadır. Ancak eğitim bir yönüyle otoriteye saygı oluşturan kavramdır; dolayısıyla bireyin inançları ile uzlaşan ahlak eğitiminden sonra yapmış olduğu ahlaki davranışı ödüllendirecek otoriteye saygı duyması yadsınacak bir husus değildir. Bir diğer konu ise matematik ve mantık eğitimi genel olarak bilgi içeren akademik başarı bağlamında değerlendirilebilecek iken ahlak eğitimi, bilginin içselleştirilmesi ve davranışa dönüştürülmesi açısından değer eğitimi; insan hayatının tamamını kapsayan, tutum ve davranış eğitimidir.

Ahlak eğitimi gerekli ve vazgeçilmez bir eğitimidir. Ahlakın genellikle davranış içermesinden ve davranışın öğrenilebilirliği noktasından yola çıkıldığında ahlak da eğitime konu olabilir. Eğitilmek ve istendik davranış/salih amel yapmak üzere yaratılan insan kendi hâline bırakıldığı zaman insan ahlaki olarak alçalmak, faziletin şahikalarına yükselmekten çok daha kolay olabilir (Hökelekli, 2013: 215). Nefisteki kötü eğilimlerin etkinlik kazanması için özel bir çabaya gerek yoktur; başıboş bırakılan bir

kimse kolayca kötü davranışlara yönelebilir. Buna karşılık iyilik yolunda mesafe alabilmek uzun ve yorucu uğraşlar gerektirir (Hökelekli, 2009: 56).

Ahlak eğitimi ile insan kendisine verilen iyi ve kötü arasında tercih etme yetisini kazanacak ve sonuçlarını kestirebilecektir.

6. Yûsuf Has Hâcib'in Hayatı

1019 yılında doğmuş olabileceği tahmin edilen ve yaşadığı yıllar V/XI yüzyıl (DİA, 2002: 476) olarak nakledilen Kutadgu Bilig'in müellifi Yûsuf Has Hâcib'in

Eğer istersen cebir, denklem oku

Yine Oklidis'in sıkıca çal kapısını (4382)

beyti ile Öklid'i tanıdığı anlaşılan, dönemin olgun bir filozofu, fazıl bir âlimi, fen ve kültür hizmetçisi, Karahanlılar döneminde (766-1212) yaşayan ve devlet teşkilatında önemli görevlerde bulunan, döneminin siyaset ve ilim adamı, edip, şair bir zattır (Ziyaî, 2017: 128). Hayatı hakkında çok fazla bilgi bulunmamakla birlikte ilk siyasetname olarak da kabul edilen Kutadgu Bilig'in mukaddimesinde kısa da olsa yazdıkları kendisini anlatmaktadır. Yûsuf Has Hâcib (Uluğ Has Hacib) hakkında bilinenler Kutadgu Bilig'e sonradan eklenmiş olan biri mensur, diğeri manzum iki mukaddimede ve eserin bazı beyitlerinde yer alan bilgilerden ibarettir. Aynı döneme ait başka kaynaklarda da hakkında bilgi yoktur. Yûsuf Has Hâcib ile Kaşgarlı Mahmut'un aynı zamanda aynı coğrafyada yaşamış olmalarına rağmen eserlerinde birbirlerinden söz etmemiş olmaları, Kaşgar'da karşılaşmadıklarına işaret etmektedir (Ağca, 2014, 79; DİA, 2002: 476)

Ey Yûsuf, gereken doğru sözü söyle

Gereksiz sözü gizle, zararı dokunur (6627)

Beyitten de anlaşıldığı üzere adının Yûsuf olduğu Kutadgu Bilig'i yazdıktan Has Hâcib unvanını almasıyla da Yûsuf Has Hâcib olarak bilindiği anlaşılmaktadır (Ağca, 2014, 80).

Yûsuf Has Hâcib Kuz Ordu adı verilen Karahanlı şehriden olup soylu bir aile içinde dünyaya gelmiş, bilimi, erdemi, zühd ve takvâsı ile temayüz etmiştir. Kaşgarlı Mahmud tarafından da zikredilen Kuz Ordu, diğer bir ifadeyle Karabalgasun, önemli Türk kültür merkezlerindendir. Balasagun'un "iki dağ arası" demek olduğunu ve bu şehrin Argu Türkleri ile iskân edilmiş bir yer olduğunu anlıyoruz. Bir taraftan bu bilgilerden, diğer taraftan da Kutadgu Bilig'in dil özelliklerinden hareketle Yûsuf Has Hâcib'in bir Argu Türkü olduğu söylenebilir (Ağca, 2014, 81).

7. Kutadgu Bilig

Doğu Türkistan'ın yetiştirdiği Uygur Türkü bilim insanı Ahmet Ziyâî, Kutadgu Bilig hakkında yazdığı kitapta (Ağca, 2014, 81) "Bedîî edebiyatımızın canlı bir örneği, Uygur ideoloji ve kültürel-sanat hayatının en eski yadigârı olan Kutadgu Bilig, yaklaşık bin yıl önce yazılmıştır ve 19. yüzyıldan itibaren ilim sahası onu tanımaya, öğrenmeye ve incelemeye başlamıştır." ifadeleri ile eseri anlatmaktadır.

Yûsuf Has Hâcib, Kutadgu Bilig'i bir buçuk yılda Balasagun'da yazıp Kâşgar'da tamamlayarak (6645 beyit) 462 (1069-1070) yılında Karahanlılar'ın hakanı Süleyman Arslan Hakan oğlu Tavgaç Uluğ Buğra Han'a sunmuştur. Şairin kudretini takdir eden hakan, kendisine "görevlerin en incisi olan" (2484) has hâciblik mansıbını vermiştir (DİA, 2002: 476). Müellif bu takdimi yaparken dönemin hükümdarlarından iltifat beklememiş, şöhret peşinde koşmamış, şahlar önünde mahcup olmamış, servete heves etmemiş biri olarak insanların ebedî saadet ve iyilik içinde geçinmesini amaçlayarak düşüncelerini kaleme almıştır (Ziyaî, 2017: 127).

Kutadgu Bilig "mesut olma bilgisi" anlamında insana her iki dünyada mutlu olmak için izlenecek yola işaret etmek amacıyla yazılmış bir eser olup iddia edildiği gibi mansıp sahiplerine ahlak dersi veren öğüt kitabı değil, insan hayatının anlamını analiz ederek bireyin sosyal hayat dolayısıyla devlet içindeki görevlerini belirleyen bir yaşam felsefesi sistemidir. Yûsuf Has Hacib birbirine çok sıkı bağlarla bağlı

bulunan fert, cemiyet ve devlet hayatının ideal bir biçimde düzenlenmesinde zaruri olan zihniyet, bilgi ve faziletlerin nelerden ibaret olduğu, bunların nasıl elde edileceği ve nasıl kullanılacağı üzerinde sanatkârane bir şekilde durmuştur (DİA, 2002: 476).

Temsili şahıslar Ay-Toldı, Ögdülmiş, Odgurmuş, Hakan, Kün-Toğdı, Kumaru üzerinden anlatımla yazılan eser “Kutadgu Bilig dört esas (neng “şey”) üzerine düzenlenmiş olup bunlardan doğru kanun (köni törü) Kün-Toğdı (hakan), saadet (kut) Ay-Toldı (vezir), akıl (ukuş) Ögdülmiş (vezirin oğlu), hayatın sonu (akıbet) Odgurmuş (zâhid) tarafından temsil edilmektedir. Bunların dışında Ay-Toldı’nın Hâcib ile buluşmasını sağlayan Küsemiş, huzura kabulü sağlayan Hâcib, arada hizmet gören Oğlan, haber getiren Yumuşçı ve zahidin yanında çalışan Kumaru da görevli olarak temsili mahiyet taşımaktadır. Bütün meziyet ve kusurları ile görülen bu şahıslar çok canlı bir biçimde süren buluşma, konuşma, münazara, münakaşa ve değişik tasvirleriyle bir dram havası içinde ele alınmaktadır.” (DİA, 2002: 476).

Eserin beyit sayısında değişik rakamlar ifade edilmekle birlikte asıl metin olarak incelenen nüsha 6645 beyitten ibarettir. Kutadgu Bilig’in vezni hususunda farklı düşünceler vardır. Temel ayrılık eserin aruz ya da hece vezni ile yazılmış olduğu konusudur. Hece vezninin 11’li kalıbı ile yazılmış olduğu öne sürüldüğü gibi aruz vezninin sonu kaldırılmış, birbirine yakın sekizlik bahir - faûlün faûl , “n” harfi kaldırılmış olduğundan “mahzuf” adı verilen tarzı ile kaleme alındığı iddia edilmektedir (Ziyaî, 2017: 127).

8. Kutadgu Bilig’de Ahlak Eğitime Dair Örnek Beyitler

Yûsuf Has Hâcib Kutadgu Bilig’i şahıslar Ay-Toldı, Ögdülmiş, Odgurmuş, Hakan, Kün-Toğdı, Kumaru üzerinden karşılıklı diyalog şeklinde kaleme almış, tembih, tavsiye, telkin, öğüt vb. olmak üzere ifade etmek istediklerini temsili şahıslar üzerinden anlatmıştır. Eserin tamamını ahlak eğitimi perspektifinden bu beyit birey, bu beyit toplumsal hayat bu da devlet hayatı ile ilgilidir diye kesin çizgilerle ayırmak mümkün olmamakla birlikte eser kişi, cemiyet ve yönetim bazında olduğu değerlendirilen beyitler üzerinden incelenmiştir.

Kutadgu Bilig’de dinî sorumluluk ve ahlaki değerlerle ilgili vurgulanan konulara bakıldığında dinin asli kaynakları Kur’an ve sünnetten ve örf ve âdetten, kültürel değerlerden ciddi referanslara atıf yapıldığı görülebilmektedir.

8.1. Allah ve Peygamber Muhabbeti

(Allah ve peygamber muhabbeti 1273, 1785, 3188 ve 3902. Beyitlerde de işlenmektedir.)

Muhabbet “varlıkların birleşme sebebi” ve “ruhun isteği” şeklinde tanımlamıştır (Kutluer, 2020: 386). Muhabbet Mevlana’da “Sevgi Allah’ın ışığıdır, Allah’ın sevgisidir. Yetmiş iki millete bir göz ile bakmayan halka müderris olsa hakikatte asidir. Kötülük yaptıysan kork; o bir tohumdur, Allah onu mutlaka yeşertir.” (Şentürk, 2006: 2).

Muhabbet sevdiğinin hatırını gözetmek, razı olmayacağı her türlü duygu, düşünce ve fiilden uzak kalmaktır. Bu noktadan hareketle Allah ve peygamber muhabbeti hem dem hem cem olmaktır. Bize her şeyden daha yakın olan (Bakara 2/186 Allah’ın arzuları doğrultusunda hayatı şekillendirmek peygamberimizi her şeyden ve herkesten fazla sevmektir.

Allah adıyla söze başladı

Yaratan, besleyen, göçüren dedi (3897)

Yücelik senin, büyüklük senin

Senden başkası olamaz dengin (7)

Ey bir Allah, yoktur ortağın

Her şeyin başında sen, sonunda sen varsın (8)

Allah hükmüne göre yap kulluğunu

Eğer yapmazsan hazır tut boynunu (5931)
 Allah'a sığındım, kendime hâkim oldum
 Bu din ve imanımı korusun Allah'ım (3741)
 Sana karşı kusur işlesem sen bağışlamazsın
 Bin günah işlesem bağışlar beni Allah'ım (3769)
 Allah insanı yarattı, seçip yükseltti
 Ona bilgi, erdem, akıl ve anlayış verdi (148)
 Her şeyden önce gelen bir olan Allah'tır
 Sonsuz hamd ve övgü ancak ona yaraşır (1)
 Binlerce övgüyle senalar ona
 Son yok ulu, bir Allah'ıma (2)
 Allah'ın verdiği engelleyemez kimse
 Kara yer, mavi gök birleşse bile (1800)
 Pek çok övgü ve binlerce sena
 Ederim Allah'a, ona yok fena (3190)
 Allah buyruğunu sen ağır tut ağır
 Hakana hizmet et ve gönülden bağlı ol (1507)
 Allah rahmetiydi o halk üzerine
 Dürüştü, güvenilirirdi kendisine (42)
 Sevgili peygambere bin selam
 Selamımı kesintisiz ulaştırırsın Allah'ım (1348)
 Yüz binlerce selamım ulaşsın peygambere
 O iyi kılavuza, doğru yolu gösterene (6519)
 O'nun dört arkadaşına da benden durmadan
 Ulaştı ey Allah'ım binlerce selam (6520)

8.2. Açgözlü Olmamak

Tamah, açgözlülük ve tamah etmek de açgözlü davranmak; çok beğenip istemek (Türkçe Sözlük, 2005: 1896) anlamlarındadır. Bu karşılıklara göre, açgözlülük, doymazlık ve aşırı hırs gibi davranış biçimlerini tanımlayan tamah sözcüğünün menfi bir mana taşıdığı açıktır.

Dünya hayatının geçiciliği açgözlülüğün önündeki en büyük sığınaktır. Beyitlerde açgözlülük hem birey hem toplum hem de devlet/yöneten perspektifinden ele alınır ve açgözlülüğün fakirlik psikolojisine iten bir davranış olduğuna vurgu yapılır. Açgözlülüğün çaresinin vermek/infak olduğu da ifade edilir.

Açgözlüye yetmez bütün bu dünya malı
 Var olan yeter diyen mutlulukla yaşadı (5389)
 Doyumsuz olur gözü aç, kişi
 Açgözlüye yetmez bu dünyanın aşısı (2001)
 Bütün açlar yiyip içerse sonunda doyar

Gözü aç kişi, ölse de açlığı kalır (2003)

Eğer bir bey açgözlüyse yoksuldur yoksul

Gönlü zengin bir beydir yoksul kul (2620)

8.3. İnsanlara İkram Etmek ve Cömertlik (Müslim, İman 74)

(Cömertlik ve ikram etmek konusu 1423, 2278, 2276, 3505. beyitlerde de işlenmektedir.)

Cömertlik; açık ellilik, ahilik, alicenaplık, bonkörlük eli açıklık, seleklik, kerem, semahat, mürüvvet” şeklinde tanımlanmıştır (URL-1). Cömertlik, elinde olanları sahip olduklarını kendi iradesiyle, karşılıksız paylaşmak demektir.

Kur’an’da cömertlik öncelikle Allah’ın sıfatları arasında gösterilmiştir. Allah sonsuz lütuf ve kerem sahibidir (Rahmân 55/27, 78; Alak 96/3). İslam’da cömertlik bir fazilet olarak kabul edilip yüceltmenin ötesinde onu bencil duyguların tatmin vasıtası olmaktan çıkararak Allah rızası ve insan sevgisinden oluşan ahlaki bir muhtevaya kavuşturulmuştur (Çağrı, 1993: 72). Beyitlerde cömertlik ve ikram her açıdan ele alınır.

Cimriliğin ve biriktirmenin zıttı ve bir anlamda tedavisi olan cömertlik birey toplum devlet katmanlarında birlik ve beraberliğin kardeşliğin sağlanmasında önemli bir argümandır.

Tuz ekmeğini bol tut, yedir insanlara

Kişi ayıbını görürsen gider, açma (1328)

Sert ve kaba dil kullanma, tuz eklemek yedir

Ağır tut onları, ağırla götür (4350)

İnsanın ucuzu geveze olan

İnsanın değerlisi cömert olan (1028)

Paylaştır malını insanlara, yedir içir

Mal seni harcamasın, sen onu harca (1192)

Cimri olma hakan, cömert ol cömert

Cömertlik adı sonsuza kalır, ölmez (1402)

Eli çok açık olmalı kumandanın ki

Toplasın etrafına seçkin kişileri olmalı (2275)

Yabancıya iyi davrananın parlar yüzü

Misafire iyi davrananın yayılır ünü (498)

8.4. Edep/Ahlak

Edep; esas, kural, ayin, hüküm, şart, ahlak, saygı, terbiye ve nezaket anlamlarına gelir (Uludağ, 1994: 414). Ahlak bazen yalnız başına bazen de edeple birlikte kullanılmakta olup birbiri ile aynı anlama gelmektedir. Beyitlerde toplumu oluşturan kesimlerin tamamına hitap eden bir anlayışla tavsiyelerde bulunulmuştur.

Gönlünü, dilini doğru tut, Allah’a sığın

Allah emrini sen ağır tut, tapın (2158)

Bey edepli ve seçkin bir insan olmalıdır

Edepli insanın davranışı tamdır, eksilmez (2005)

Gönlünü, dilini doğru tut, erdemini ulu

Özünü unutma, şaşırma yolunu (5210)

Ne iyi şeydir bu edep, insana görkem verir

Bütün iyi işlere ulaştıran edep (2008)

Allah kime verirse edep ve göz suyu

Ona verir devletle bütün yüz suyunu (2007)

8.5. Yemek Adabı (İbni Mâce, Et'ime, 7; Buhârî, Et'ime, 2)

Yemek adabı ile ilgili olarak hadislerde sayılan “besmele ile başlamak, önünden yemek, büyüklerden önce başlamamak ve sonu da elhamdülillah demek” burada da vurgulanmaktadır. Yemek sofrası medeniyetimizin temellerinin atıldığı, din eğitiminin uygulamalı olarak hem yemek hem de muhabbet eşliğinde yapıldığı irfani geleneğimizin de önemli unsurlarındandır. Ailenin birlikteliğinin önemli göstergelerinden birisidir.

Sağ elini uzat Allah adıyla

Yemek bereketli, sen de zengin olursun (4597)

İnsanların önündeki lokmayı alma

Kendi önündeki neyse onu alıp ye (4598)

Hediye ver gücün yeterse ipekli kumaşı

Diş kirası ver, gelenlerin kesilsin dırıltısı (4661)

8.6. Akrabalık

Akraba ilişkileri dinimizin önemseydiği hem bireysel hem sosyal bağlamda maddi ve manevi destek olarak değerlendirilen önemli konudur. “Rızkının çoğalmasını, ömrünün uzamasını isteyen kimse, akrabasını kollayıp gözet sin” (Buhârî, Edeb 12) buyurulmaktadır.

Akrabalı kişinin adı ve ünü büyüktür

Arkadaşlı kişinin adı ve sözü büyüktür (3173)

Barışmak gerek akrabalarla

Katılmak gerek eş ve dostlara (3209)

8.7. Bilgi ve Aklın Değeri (Bilgi ve aklın insana kazandırdığı güzellikler 147, 151, 152,

154. ve 174. beyitlerde de vurgulanmıştır.)

Bilgi kadim ulema tarafından doğruluğu gerekli ve yeterli delillerle temellendirilmiş şuur muhtevaları olarak tanımlanırken; modern dönemde akleden (özne) ile akledilen (nesne) arasındaki özel ilişki (Taylan, 1992: 157) şeklinde tarif edilir.

Anadan mı bilge doğar kişi

Yoksa öğrenir mi geçtikçe yaşı (1681)

Bilgisiz doğar insan, sonradan öğrenir (Nahl 78/128)

Bilgi edinince işinde başarılı olur (1680)

Akıl ki insan onu öğrenemez

Allah hamuruna katıp yaratır (1682)

Allah insanı yarattı, seçip yükseltti

Ona bilgi, erdem, akıl ve anlayış verdi (148)

8.8. Arkadaşlık

Kimin arkadaşı, koldaşı çoksa

O arkasını sağlam bir kayaya dayamış gibidir (1694)

8.9. İhlâs/Samimiyet (İçtenlik)

Bir şeyi, içine karışmış ve değerini düşürmüş olan başka şeylerden temizleyip arındırmak, saflaştırmak (Ateş, 2000: 535) olarak tanımlanır. Samimiyet öze dönmek ve özüne döndürmek, fitratı koruyarak ilişkilere şekil vermektir.

İçten kişi gerçek bir insandır

İçten insanın sözünü tut, o seni yüceltir (4766)

İnsanlık yapanı insanlıkla karşıla

İnsan dengince cevapla (1690)

Bana içten bağlı, tam doğru olmalı

Dili gönlü bir olup, işten anlamalı (426)

8.10. Vefa (Sevgiyi devam ettirme, dostluğu korumak)

Vefayı yüksek bir fazilet hâline getiren husus, kişinin taahhüdünün aksini her an yapma imkânına sahip olduğunu bilmesine rağmen, kendisini verdiği söze bağlı hareket etmek zorunda hissetmesidir (Yurdağür, 1988: 534).

Vefaya vefa göstermek insanlık görevi

Vefalı insan ol, büyüt adını (1691)

Sözünden dönen beye umut bağlama

Yaşamın boşa geçer, pişman olursun (2013)

Eğer beylerin gönlünde hıyanet olursa

Halka yararı olmaz, ondan vazgeçmeli (2011)

8.11. Nezaket (Başkalarına karşı dikkatli, ölçülü ve saygılı davranma)

Kaba söz söylemesin kişiye dilin

Kaba söz ateştir, alev alev yanan (1415)

8.12. Nasihat (Öğüt)

“Saf, halis olmak, kötülük ve bozukluktan uzak bulunmak; iyi niyet sahibi olmak ve başkasının iyiliğini istemek; başkasının hata ve kusurunu gidermek için gösterilen çaba; iyiliği teşvik, kötülükten sakındırmak üzere verilen öğüt; başkasının faydasına ya da zararına olan hususlarda bir kimsenin onu aydınlatması ve bu yönde gösterdiği gayret” anlamındadır (Çağrı, 2006: 408).

Nasihat kişiye yarar getirir

Nasihat lokmasını dileyen yer (5395)

Bana gelsin, bir öğüt, nasihat versin

Yine yerine dönsün, işlerini yapsın (4939)

8.13. Kötülerden ve Kötülükten Uzak Olmak, İyilik Yapmak

(Kötülüğün insana kaybettirdikleri 1368, 1546 ve 5548. beyitlerde de vurgulanmaktadır.)

Kötülük kimsenin hoşlanmayıp yüz çevirdiği zararlı ve kötü şey; zararlı şeylerin yayılması; bir şeyin kendi tabiatıyla örtüşmemesidir (Yavuz, 2010: 545).

Allah kulları içinde benden kötü

Kimse olamaz ey bilgi ırmağı (5217)

Kötüyü yaklaştırma kendine, zararı dokunur

Doğrularla yaşa sen, uyanık ol (5508)

Kötüyü zenginleştirme ey tavrı güçlü

Kötüler zenginleşirse daha da bozulur tavrı (5524)

Çaba göster cehennemden uzaklaştırmak için kendini

Hep iyilik yap, seni gözetir Allah (5306)

İyi ol, iyilik yolunu yitirme

Bu yol eriştirir bil ki arzu, dileğe (6088)

8.14. Doğruluk Doğru Sözlü Olmak ve Yalan

(1778, 1842, 2012, 2042, 5922. beyitlerde de doğruluğun önemi vurgulanmaktadır.)

Doğruluk hakikati konuşmak, gerçeğe uygun bilgi vermek, dürüst ve güvenilir olmak, vaadine sadakat göstermek ve hakikati ifade eden, gerçeğe uygun olan söz, doğruluk, dürüstlük, güvenilirlik anlamında (Çağrı, 2009: 98); yalan ise doğruluğun (sıdk) karşıtı, bir konuda gerçeğe aykırı haber veya bilgi vermek, söz vakiaya uygun olmamak şeklinde (Çağrı, 2013: 297) ifade edilir.

Gönlünü, dilini doğru tut, Allah'a sığın

Allah emrini sen ağır tut, tapın (2158)

Doğruluk, edep ve bu iyi tavır

Üçü kimde toplanırsa o sevinç bulur (1664)

Ender bulunan insan değil, insanlıktır

Az olan insan değil, doğruluktur (866)

Biri kavli bütün, dili doğru olmak

İkincisi ise hayırlı töre yapmak (5903)

Hakan bak doğru insanın kendi

Sözü, gönlü ve dili birdir dedi (866)

Büyütmek istersen beyliğinin kökünü

Töre verirken tut doğruluk yolunu (5172)

Bu yalancı kişilerle bozulur dünya

Ey güçlü insan tam doğru kişileri kolla (5878)

Yalancı kişiler vefasız olur

Vefasız kişi halka densizlik yapar (2039)

8.15. Şükür

Yapılan iyiliği bilmek ve onu yaymak, iyilik edeni iyiliğiyle övmek; minnettarlık anlamındaki şükür terim olarak Allah'tan veya insanlardan gelen nimet ve iyilikten dolayı minnettarlığını ifade etme, nimete söz

ve fiille mukabelede bulunma, Allah'a itaat edip günah işlemekten uzak durmak suretiyle nimetin gereğini yapma şeklinde tanımlanmıştır (Çağrı, 2010: 299).

Az bir iyiliğe çok şükür kıl

Nimet çok olursa onun kadrini bil (758)

Şükredenim nimeti birse on olur

Biri on olur ve evi mal ile dolar (759)

Şükretti hakan Allah'a yine

Allah'ı övdü ve okudu sena (5952)

8.16. Tevazu ve Kibirilenmemek (İsra, 17/111)

(43, 149, 1704, 2006, 1697, 4610. beyitlerde de tevazu ve kibirilenmemek vurgulanmaktadır.)

Tevazu, kibrin karşıtı kendi itibar ve derecesini düşük görmek, birine boyun eğmek anlamındaki kibrin karşıtı olup kişinin başkalarını aşağılayıcı duygu ve davranışlardan kendini arındırmasını ifade eder (Çağrı, 2011: 583).

8.17. Kibirilenme, Elini Kolunu Sallamak

Birinin elini sıkarken senli benli olma (4111)

İnsanları kibirle incitmemeli

Alçalıp kendinden küçüğe güldürmemeli (707)

Meniden türemiştir özün, ben deme

Ben dersin eğer işte mevkin bellidir (5413)

Alçak gönüllü ve tatlı dilliydi

İçen ve dıştan halkı kendisine ısındırdı (157)

Gönlünü, dilini alçak tuttu, ılımlı davrandı

Herkesle iyi geçindi, günler aylar geçti (1695)

Bu beylikle sen kibirli olma

Özünü sakın, göğsünü germe fazla (5326)

Hazinem çok diye malına güvenme

Hizmet edenim çok diye böbürlenme (5214)

8.18. Ömrün Hayırlı İşlerle Geçirilmesi ve Ahirete Hazırlık

(1438, 1448, 1511, 3800, 5317. beyitlerde ömrün bereketi, ahiret azığı derlemek konusuna vurgu yapılmaktadır.) Dünya hayatının, asıl kalınacak yerin ahirette olduğu dinî metinlerde sıkça vurgulanır. "Bu dünya hayatı hakikatte sadece bir oyun ve eğlenceden ibarettir; ahiret yurduna gelince işte asıl hayat odur; keşke bunu bilselerdi!" 8Ankebut 29/64).

Dedi: Ben ömrümü geçirdim oynaya güle

Günümü geçirdim aymazlık içinde (5636)

Bunca emekle mal kazanıp da

Ne gerek var yığmaya uzun yaşamadıkça (4683)

Bu dünya bir konak yeri, sen kervan gibi

Bir kervan konakta ne kadar kalabilir ki (1443)
 Hani bu dünyayı elinde tutan
 Kendine demir kent, kale yaptıran (4710)
 Dünyanın tokluğu tümüyle açlıktır
 Onun erinci, sevinci hep emek vermektir (5317)
 Eğer din işi değilse acele işleme işi
 Acele işten yarar bulamaz kişi (5217)
 Acelecilik, zevzeklik, herkese kötü davranmak
 Bunlar bilgisizliğin göstergesidir (1997)
 Bütün işlerini sakinlik içinde gör
 Eğer bu ibadetse acele et (1999)

8.19. Selam

(5060, 5061, 5683. beyitlerde de selam konusu işlenmektedir.)

Selam bedenî ve ruhî hastalık, eksiklik ve kusurlardan uzak olma, kurtarmak, esenlik vermek anlamında kullanılır (Topaloğlu, 2009: 36).

Beni gördüğünde selam vermedin
 Bu erdemin sevabını neden istemedin (5053)
 Aman verir insana selam veren
 Selamet bulur selamı alan (5058)
 Selam selamettir kişi şerrine
 Selametlik alır cevap veren selama (5059)
 Küçük emin olmalı ulunun şerrinden
 Selamet bulmalı umup hayrından (5062)

8.20. Tevbe Etmek Af Dilemek

Hatadan dönmek erdemli bir harekettir. (Tevbe 97/1' de çok farklı tevbe örnekleri anlatılmaktadır (Oral, 2020: 359).

Hastalık günahlara kefarete olur
 Günahsız kişi var mı bana deyiver (5981)
 Ey bengi, muhtaç olmayan Allah'ım, sensin
 Ulu sen bağışla bu muhtaç kulunu (6508)
 Yolunu kaybetmiş bir kulum, çoktur günahım
 Sen bağışla günahlarımı Allah'ım (6509)

8.21. Haram (Dinin yasakladığı söz, tavır ve eylem) (Buhârî, İman 39)

Harama katılma, sıkıca gözet kendini
 Haram yiyenin yeri cehennem dibi (5347)
 Harama katılma sakın ey hakan

İyi bil, gönlünü karartır haram (5347)

Saygı (Yaşı, konumu, kıymeti sebebiyle bir kişiye dikkatli, ölçülü davranmak)

Büyüğe hürmet töredir dünyada

Büyük gelince hemen kalkmalı ayağa (415)

Ölçülü davranmak

Bir şeyin önemini/kıymetini takdir etmek ölçü (Hacak 2013: 95); bunlara dikkat ederek ortaya konulan davranışa da ölçülü denir.

Hiçbir işte kaçırma sen ölçüyü

Ölçüyü kaçırırsan bozuldu say onu (4884)

8.22. Sabırlı Olmak

Sözlükte “engellemek, hapsetmek; güçlü ve dirençli olmak” anlamlarındaki sabr kelimesinin ahlak terimi olarak “üzüntü, başa gelen sıkıntı ve belâlar karşısında direnç gösterme; olumsuzlukları olumlu kılmak için gösterilen metanet” gibi manalara gelir (Çağrı, 2002: 337).

O ılımlı, sakin ve çok sabırlıdır

İşini dikkatle görüp, sabırla yapar (1867)

Sabırlı insan dileğine kavuşur

Sabredip bekleyen Anka kuşu tutar (1319)

8.23. İbadet ve Dua

Boyun eğme, alçak gönüllülük, itaat, kulluk, tapma, tapınma anlamlarına gelen ibadet dinî bir terim olarak insanın Allah’a saygı, sevgi ve itaatini göstermek, O’nun hoşnutluğunu kazanmak niyetiyle ortaya koyduğu belirli tutum ve gerçekleştirdiği davranışlar için kullanıldığı gibi daha genel olarak aynı mahiyetteki düşünüş, duyuş ve sözleri de ifade eder; ancak kelimenin dinî içerikli belli ve düzenli davranış biçimleri olarak kullanılır (Sinanoğlu, 1999: 248).

Çağırma, seslenmek, istemek; yardım talep etmek manasındaki “küçükten büyüğe, aşağıdan yukarıya vâki olan talep ve niyaz” anlamında olup, Allah’a sunulacak talepleri sözlü veya yazılı olarak dile getiren metinlere dua denir (Cilacı, 1994: 536).

Kimin adı kulsa o ibadet etmeli

İbadetsiz kulun mecazdır adı (3252)

8.24. Ölüm

Ruhun bedenden ayrılması suretiyle kişinin maddi hayat kaynağını yitirmesidir (Gürkan, 2007: 38).

Ölüm kötüdür bu belli

Zamanı gelmeyince kimse ölmez ki (2286)

Kimin himmeti yoksa o ölüdür

Her iki dğnyadan pay alamaz (2226)

Ne der işit atılğan, yiğit insan

Ölümü unutarak düşmanı vuran (2287)

Ölüp kim anılırsa iyi duayla

Yine dirilik bulur, yeniden doğar o (5571)

Ölüm gelmeden önce dön kendini toparla

Pişmanlık yarar sağlamaz, ölüm yakalayınca (5714)

8.25. Devlet Yönetiminde İlkeler

(2034, 2044, 2047, 2597, 2621, 5196, 5329 ve 5864. beyitlerde de konuya dair açıklamalar vardır.) Belli bir toprak parçası üzerinde toplumların siyasi teşkilatlanmasına devlet denir. Devlet yönetimiyle ilgili olarak dinimizde yönetim de bulunan idarecilerin uyması gereken esaslar Adalet (Bakara 2/282), Ehliyet/Liyakat (Nisa 4/58) ve (Nahl, 16/90), Emanet (Âl-i İmran 3/75)'de zikredilmektedir.

Emanet yükledi Allah boynuna

Gözet bu emaneti, sorulur sana (5360)

Biri güç kullanmak, biri boşvermek

Bu iki şeyle beyin ili yıkılır (2024)

Bu zorba kişi beyliği sürdüremez

Bu zorbalığı halk kaldıramaz (2030)

Ne der işit bilgili sözünü

Zorba uzun süre ile egemen olamaz (2031)

Yasayı doğru yürüttü, zenginleştirdi halkı

İyi zamanda adını iyi kıldı (291)

Ey devlet sahibi, bu devlet ile

Durayım dersin dur sen iyilik ile (553)

Sana beylik, ululuk gelirse

Kendini küçük tut, ak saçlı olana dek bu ululuk içinde (554)

Halk için beyin çok seçkin olması gerek

Gönlü, dili doğru, tavrı ılımlı olması gerek (1961)

Halka dosdoğru uygula yasayı ki

Günün iyi olsun kıyamet günü (1374)

Kendine kalıcı bir beylik istiyorsan eğer

Adil ol ve halkın güçlüğü gider (1435)

İle uzun süre egemen olmak istersen ey bilge

Yasayı doğru yürütüp halkını korumalısın (2033)

Beyin dili dürüst, gönlü doğru olmalı ki

Halka yararlı olsun ve doğsun güneşi (2010)

Büyütmek istersen beyliğinin kökünü

Töre verirken tut doğruluk yolunu (5172)

Merhametli ol bütün halk üzerine

Töreye göre davran büyüğe, küçüğe (5197)

Çalışmayla beyler ağırlar kulu

Çalışma beğenildikçe küçük olur ulu (611)
 Ey hakan, insanlık mürüvvettir
 Mürüvvet insan için tarikattır (2970)
 Büyüklük, ululuk, bunlar geçicidir
 Bu devlet ateşi bir gün söner (5324)
 Ululuk, büyüklük, bu beylik tümü
 Kalır ölüm gelip çalarsa kapını (5169)
 Nice iyi, akıllı, uyanık bir bey olsa da
 Gammazcı yakın olursa zararından kurtulamaz (5864)

8.26. İstişare

(Şura 42/38) ayetlerde ve (Buhârî, Zekât, 66; Müslim, Hudûd, 45-46) hadislerde vurgulanmaktadır. Hz. Peygamber'e iş hususunda müminlerle istişare etmesi emredilmiştir. Hz. Peygamberin istişareye ihtiyacı olmadığı halde sahabe ile bazı konularda müşavere etmesi onlara verdiği değer ifadesidir (Türkan, 20120: 230). Hadislerde "kişisel ve toplumsal düzeyde her iş bakımından doğru karar almanın gerekli bir yöntemi" olarak tanımlanmaktadır (Türkan, 20120: 231).

Her işi yakın bildiğin birine danışarak yapmalı
 Danışmayan insan sonunda pişman olarak ağlar (5650)
 Tavrını doğru tut, davranışın temiz olsun
 Akıl yoldaşın, danışmanın bilgi olsun (5209)
 Eğer bir işe başlamak istersen
 Sormak gerek zaman iyi mi kötü mü bunun için (4385)

8.27. Eğitim

Bir açıdan eğitim kişinin eğilim ve davranışlarının bizzat kendi iradesiyle veya dış bir otoritenin etkisiyle kontrol edilip yönlendirilmesi olarak tanımlanır (Kazıcı ve Ayhan, 2010: 538). Bir başka açıdan bireyin iradesiyle katıldığı bir süreç sonunda edindiği davranış değişikliğidir.

Diğer bir sebep, çocuk bilgi isterse
 Küçükten başlamalı öğrenmeye (166)
 Kişi emek verirse bir insana
 Cevabı insanlık yapmaktır ona (2985)
 Kişi emeğini bilmeyen insana
 İnsan denilmez, o benzer hayvana (2986)

Sonuç

Çalışmada Kutadgu Bilig'teki birey, toplum ve devletle ilgili ahlaki ilkeler ahlak eğitimine konu olma perspektifinden incelenmiştir. Küreselleşmenin akabinde iletişimin de hızla gelişmesi ile bireyler ve toplumlar arası etkileşim artmış, daha önce bireyler ve toplumlar değerlerini korumakta ve yaşatmakta çok fazla güçlüklerle karşılaşmazken yeni süreç, dünyayı, arkasına aldığı globalleşmenin de gücüyle manevi dinamikleri hâkim paradigmanın kapsama alanına dâhil etmiştir. Toplumlar arası etkileşim medyanın da desteğiyle hâkim paradigmanın istediği yöne evrilmiş, sonucunda sahip olunan değerler skalası güçlü toplumların arzusu doğrultusunda yeniden şekillendirilmiştir.

Bu bağlamda değerleri korumak ve değerlerle ayakta kalmak modern dünyaya kendisi olarak uyum sağlamak isteyen insanımızın hem hedefi hem de başardığı süreçte kazanımı olmuştur. Değerlerin dünden bugüne ortaya çıkmadığı ve kadim kültürün ürünü olduğu düşünüldüğünde onları günümüze taşıyan eserlerin varlığı önem kazanmaktadır. Kutadgu Bilig de kadim kültürümüzün diğer eserleri gibi yüzlerce yıl öncesinden bugüne taşıdığı değerlerle birey ve toplum olarak varlığımıza güç katmaktadır. Toplumsal katmanlar bağlamında ele alındığında Yûsuf Has Hâcib'in eserinde referans olarak öne çıkardığı değerlere bugün millet ve devlet olarak hayatımızda çok daha fazla yer vererek toplumsal görünürlük noktasına taşımak gerekmektedir. Bunu temin amacıyla Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu'nca 8 Eylül 2010 tarih ve 53 sayılı yazı ile "Toplumsal hayatı oluşturan, insanları birbirine bağlayan, gelişmeyi mutluluğu ve huzuru sağlayan, risk ve tehditlerden koruyan ahlaki, insani, sosyal manevi değerlerimizin tüm bireylere kazandırılmasında en önemli etken eğitimidir. Bu kazanımlarımızın öğrencilere aktarılması da değerler eğitimi oluşturmaktadır." ifadesini kullanarak bakanlığın amacını açıklayan "Değerler Eğitimi" genelgesini yayımlamıştır. Aslında genelge toplumsal yozlaşma ve değerler çizgimizin kaybolması endişesi ile ciddi bir ikazda bulunmaktadır. Bu endişenin giderilmesi için kültürel bazda var olan ve toplumu ayakta tutan Kutadgu Bilig'de birey, toplum ve yönetim erkini ilgilendiren değerlerin gündeme taşınmasına ihtiyaç var. Ahlak eğitimi perspektifinden nesnel bir bakış açısıyla irdelendiği zaman doğruluk, şükür, tevazu, adalet, ehliyet, emanet, liyakat, nasihat, nezaket, ihlas vb. değerlerin dinimizden, örfümüzden ve irfanî geleneğimizden beslendiği, düşünce, tutum ve davranış olarak kazanıldığında birlik dirlik ve beraberliğimize yadsınamaz katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Kutadgu Bilig'de ahlak eğitime dair ilkeler topluma vizyon kazandırma bağlamında da ciddi öğeler taşımaktadır. Bu öğeler XI. asırdan günümüze birey, toplum ve devleti yönetenlere belirli ahlak kalıpları ile çağların ötesinden seslenen bir değerler manifestosu özelliğini taşımaktadır.

Genelde neslimize özelde gençlere tarihî sorumluluk çerevesinde öğretilecek ve edindirilecek değerlerin bizden ama evrensel özellik taşımasının lüzumu düşünüldüğünde Kutadgu Bilig alana katkı sağlayabilecek klasik eserlerimizden birisidir.

Ahlak eğitime konu olacak ilkelerin eğitiminin aynı zamanda kültürlendirme yoluyla gelecek nesillere aktarılması eğitimin tanımı içinde de yer almaktadır. Kutadgu Bilig'e öğrencilerin hazırbulunuşluk ve ilgileri göz önüne alınarak ahlak eğitimi içeren derslerin programlarında yer verilmesi, gençlerimizin tutum ve davranışlarının özgün bir temele oturtulmasında önemli olduğu değerlendirilmektedir.

Kısaltmalar

t.y. tarih yok

DİA Diyanet İslam Ansiklopedisi

Kaynakça

Ağca, Ferruh (2014). "Türkistanlı Bir Bilge: Yusuf Has Hacı". *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması*. (26-28 Mayıs 2014). Eskişehir: Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı, 79-88.

Ateş, Süleyman (2000). İhlâs. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde. C. 21, 535-537. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Aydın, Mehmet Zeki (2015). *Ailede Ahlak Eğitimi*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Cengil, Muammer (2006). "Mevlânâ'nın Yedi Öğüdünün Fert ve Sosyal İlişkiler Açısından Önemi". *Uluslararası Düşünce ve Sanatta Mevlânâ Sempozyum Bildirileri*. (25-28 Mayıs 2006). Çanakkale, 29-39.

Cilacı, Osman (1999). Dua. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde. C. 9, 536-539. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Çağrı, Mustafa (1989). Ahlak. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde. C. 2, 10-14. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çağrı, Mustafa (1993). Cömertlik. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde. C. 8, 72-73. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çağrı, Mustafa (2006). Nasihat. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde. C. 32, 408-409. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çağrı, Mustafa (2008). Sabır. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde. C. 35, 337-339. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çağrı, Mustafa (2009). Sıdk. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde. C. 37, 98-100. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çağrı, Mustafa (2010). Şükür. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde. C. 39, 259-261. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çağrı, Mustafa (2011). Tevazu. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde. C. 40, 583-585. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çağrı, Mustafa (2013). Yalan. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde. C. 43, 297-300. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çoban, Mustafa (2016). “Değerler Eğitiminin Referansları Bağlamında Hacı Bektaş-ı Veli’nin Makalatı”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (13): 1-22.
- Değerler Eğitimi Öğretim Programlarında Yer Alan Kök Değerler Temalı Etkinlik Kitabı* (2012). Ankara: Devlet Kitapları.
- Doğan, Recai ve Ege, Remziye (2012). *Din Eğitimi El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Gürkan, Salime Leyla (2007). Ölüm. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde. C. 34, 95-98. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hacak, Hasan (2013). Vezni. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde. C. 43, 95-98. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hökelekli, Hayati (2009). *İslam Psikolojisi Yazıları*. İstanbul: Dem Yayınları.
- Hökelekli, Hayati (2013). *Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kazıcı, Ziya ve Ayhan, Halis (2010). Tâlim ve Terbiye. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde. C. 39, 545-548. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kutluer, İlhan (2020). Muhabbet. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde. C. 30, 386-388. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Oral, Rıfat (2020). *Kur’an’ın Temel Kavramları*. Ankara: DİB Yayınları.
- Rifat, Ahmet (t.y.). *Tasviri Ahlak*. İstanbul: Kervan Kitapçılık.
- Sinanoğlu, Mustafa (1999). İbadet. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde. C. 19, 248-252. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Şahin, Kamil (2011). “Kültürel Yozlaşmaya Neden Olan Bir Unsur Olarak Televizyon”. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 243-277.
- Taylan, Necip (19929). Bilgi. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde. C. 6, 157-161. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Topaloğlu, Bekir (2009). Selam. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde. C. 36, 341-342. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Türcan, Talip (2010). Şura. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde. C. 39, 230-235. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Türkçe Sözlük (2005). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Uludağ, Süleyman (1994). Edep. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde. C. 10, 414-415. . İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Yavuz, Yunus Şevki (2010). Şer. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde. C. 38, 545-547. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Yurdağ, Metin (1988). Ahid. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde. C. 1, 534-535. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Yûsuf Has Hâcib (2019). *Kutadgu Bilig*. (çev.: Muzaffer Tunçel). Ankara: Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları.

İnternet Kaynakları:

URL-1: <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim: 03.02.2025).